

Odehnalová, Lenka

Deník spisovatele jako mozaika motivů

In: Odehnalová, Lenka. *Dostojevského Deník spisovatele v kontextech a konfrontacích*. Vydání první Brno: Masarykova univerzita, 2023, pp. 121-144

ISBN 978-80-280-0213-8 (brožováno); ISBN 978-80-280-0214-5 (online ; pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.78133>

Access Date: 13. 12. 2024

Version: 20230606

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

7 DENÍK SPISOVATELE JAKO MOZAIKA MOTIVŮ

Z hlediska problematiky motivů bychom prozaickou tvorbu Fjodora Michajloviče Dostojevského mohli vnímat jako jeden rozlehlý tajuplný les, jehož některé části a v nich rostoucí dřeviny byly již prozkoumány a pojmenovány a jiné části svá úctyhodná tajemství člověku zatím neodhalily... V románové, ale i jiné, například esejistické tvorbě, obdobně i v *Deníku spisovatele* se rozvíjejí motivy žvlů, motiv snu, motiv tzv. nahodilé rodiny, týraní kobylky, motiv sebevraždy a další. K jejich interpretaci přispěly kromě prací ruské provenience (O. A. Farafonovová, R. J. Klejman, O. M. Ljubimská, E. Meletinskij, O. V. Parilov a další) ve značné míře práce českých a slovenských dostojevskologů, připomeňme především monografii Františka Kautmana *Dostojevskij – věčný problém člověka* (pův. 1976, vyd. 1992 a 2004) a Andreje Červeňáka *Dostojevského sny* (1999). František Kautman (1927–2016) objevil v tvorbě F. M. Dostojevského dokonce nový motiv, který označil jako motiv odhalené nožky. Slovenský literární vědec Andrej Červeňák (1932–2012) se věnoval zejména ontologii snu a jeho funkci v Dostojevského povídkách, novelách a románech.

Definice pojmu motiv byla v teorii literatury pojímána různým způsobem. Vymezení pojmu motiv a jeho explicitní definice s sebou přinesly literárněvědné práce představitelů tzv. etnografické a ruské formální školy na přelomu 19. a 20. století. Alexandr Veselovskij, autor slavné *Historické poetiky* (rus. orig. *Историческая поэтика*, 1907), viděl motiv jako nejjednodušší jednotku vyprávění. Jeden ze stěžejních představitelů ruské formální školy Boris Tomaševskij definoval motiv jako nejmenší část tématu nebo také vyprávění, jež může odrážet jeho charakter, okolnosti působící na rozvíjení děje či vzájemné vztahy postav: „*Мотив является простейшей повествовательной единицей, выражающей отдельные повествовательные положения, отношения героев друг к другу, простейшие обстоятель-*

ства, изменяющие положение или ход действия.¹ O motivech a motivaci v tzv. kouzelné/fantastické pohádce (rus. волшебная сказка) píše v monografii *Morfologie pohádky* (rus. orig. *Морфология сказки*, 1928) ruský folklorista Vladimir Jakovlevič Propp.

V anglosaské literárněvědné tradici je důraz v definici pojmu motiv (angl. motif) kladen na propojenost motivu se situací, myšlenkou, obrazem nebo typem postavy, jež odkazuje na obecnější téma.² Německé prostředí rozlišuje pojmy látka (něm. der Stoff), motiv (něm. das Motiv), téma (něm. das Thema) a obsah (něm. der Inhalt). Nejmenší významovou jednotku představují motivy, jejichž různým kombinováním je složena látka, téma přitom představuje základní myšlenku textu.³ Jak je patrné z monografie Elisabeth Frenzel *Stoff, Motiv- und Symbolforschung*: „Im Deutschen bezeichnet das Wort Motiv eine kleinere stoffliche Einheit, die zwar noch nicht einen ganzen Plot, eine Fabel, umfaßt, aber doch bereits ein inhaltliches, situationsmäßiges Element darstellt.“⁴ Za motivy Frenzel nepovažuje obrazy sloužící k charakteristice některé z jednajících postav, na druhou stranu však zdůrazňuje vzájemnou propojenost motivů a v souvislosti s postavou jejich návaznost na konkrétní situaci.⁵

V českém prostředí definoval Jan Mukařovský pojem motiv jako nejmenší obsahovou jednotku textu, která může být někdy vyjádřena jedním slovem a splývat se slovním významem.⁶ V literárněvědných pracích věnovaných primárně kompozici⁷ se motivy zabýval také František Všetická, jenž dle funkce a charakteru rozlišuje celkově osm typů motivů: signální, defektivní, paradoxní, deziluzivní, falešné, imperfektivní, mysteriózní a metamorfované.⁸

1 ТОМАШЕВСКИЙ, Б. В.: *Краткий курс поэтики*. Москва: КДУ, 2006, s. 108.

2 „A situation, incident, idea, image, or character-type, that is found in many different literary works, folktales, or myths; or any element of a work that is elaborated into a more general theme.“ BALDICK, CH.: *Oxford Dictionary of Literary Terms*. 4th Edition. New York: Oxford University Press, 2015, s. 233.

3 Srov. NÜNNING, A.: *Lexikon theorie literatury a kultury*. Praha: Host, 2006, s. 530.

4 Srov. FRENZEL, E.: *Stoff, Motiv- und Symbolforschung*. Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1970, s. 28.

5 V dané souvislosti E. Frenzel dále píše: „Einzelstehende sog. Züge und Bilder, die der näheren Charakterisierung, dem Schmuck, Stimmung oder auch der geistigen Erhellung des Inhalts dienen, sind keine Motive. [...] Die Motive zeigen Personen und Sachen nicht isoliert, sondern in einen Zusammenhang, d. h. eine Situation, gestellt, z. B. ‚Heimkehrer‘, ‚Testamentsklausel‘ oder ‚heimliche Heirat‘. Auch bestimmte menschliche Typen, in deren Existenz etwas Situationsmäßiges liegt, etwa der Bramarbas, der Misanthrop, der Sonderling, haben die Funktion von Motiven.“ FRENZEL, E.: *Stoff, Motiv- und Symbolforschung*. Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1970, s. 29.

6 MUKAŘOVSKÝ, J.: *Studie z poetiky*. Praha: Odeon, 1982, s. 130.

7 Viz například *Kompoziciána: o kompozičnej výstavbe prozaického diela* (1986), *Stavba prózy* (1992) a další.

8 Srov. VŠETIČKA, F.: *Tektonika textu. O kompoziční výstavbě české prózy třicátých let 20. století*. Olomouc: Votobia, 2001, s. 30–32. Viz také PAVERA, L. – VŠETIČKA, F.: *Lexikon literárních pojmů*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002, s. 235. Autor hesla – František Všetická.

V práci vycházíme z těch definicí, jež zohledňují vázanost motivů, jak na situaci a postavu, tak na obecnější témata, protože z hlediska zkoumání motivů v Dostojevského *Deníku spisovatele* je důležité sledovat motivy v kontextu ostatní spisovatelovy tvorby.

7.1 Motivy žívlů

V literární vědě jsou tradičně definovány motivy lásky, nenávisti, ročních období, dále motivy návratů, motiv domova a další. S motivy žívlů se v literární vědě čtenář často neseťká. V souvislosti s Dostojevského tvorbou jsou centrem našeho zájmu interpretace motivů žívlů se zaměřením na oheň, vodu a zemi. Když na Dostojevského tvorbu pohlédneme blíže, v názvu žádného jeho románu, povídky nebo novely není použit ani jeden ze žívlů. Výjimku tvoří pojmenování dílčích částí *Deníku spisovatele*, ve kterých je možné nalézt jak vodu⁹, tak zemi¹⁰. Oheň se však v žádném z názvů dílčích částí nenachází.

Oheň v sobě ukrývá více významů. Podle řeckého filozofa Hérakleita z Efezu oheň představoval arché, prazáklad neboli počátek světa. V souvislosti s duší člověka byla dle Hérakleita suchá a teplá duše známkou ctnosti, když však člověku duše namokla nebo navlhla, znamenalo to, že žil prostopášně.¹¹ Dle Paracelsa, švýcarského filozofa a lékaře¹², oheň znamenal život. Lidské srdce srovnával se Sluncem zářícím uprostřed sluneční soustavy. Život se dle něj rodil díky slunečním paprskům, přičemž koloběh života byl udržován díky střídání světla a tmy, tepla a zimy.¹³ Oheň může symbolizovat také moc, silné emoce – vášně, lásku, nenávist nebo žárlivost. Na druhou stranu oheň může mít i katarzní účinek. Francouzský filozof Gaston Bachelard v monografii *Psychoanalýza ohně* (franc. orig. *Psychoanalyse du feu*, 1938) rozlišil šest podob ohně: oheň Promethea, Empedokla, Novalise,

9 *Deník spisovatele* za srpen 1880, IV. část s názvem *Bouřka v poháru vody* (rus. orig. *Буря в стаканчике*).

10 *Deník spisovatele* za červenec – srpen 1876, IV. kapitola, IV. část s názvem *Půda a děti* (rus. orig. *Почва и дети*).

11 Srov. SVOBODA, K.: *Zlomky předsokratovských myslitelů*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962, s. 58. Srov. také POKORNÝ, M.: *Hérakleitos z Efezu. Zkušenost a řeč*. Praha: OIKOYMENH, 2008, s. 141.

12 Působení Paracelsa se váže i k českému prostředí, konkrétně k Moravskému Krumlovu, kam přišel v dubnu 1537, aby pomohl hradnímu pánovi Janu III. z Lipé. Paracelsův pobyt v Moravském Krumlově se však neskončil dobře. I když se hradní pán uzdravil a zemřel až v roce 1541, jeho syn Pertold po absolvování Paracelsovy léčby oslepl na jedno oko. Známý je ještě tragičtější případ Jany z Pernštejna, manželky Jana III. ze Žerotína, která krátce po použití Paracelsovy tinktury zemřela. Po uvedených neúspěších byl Paracelsus nucen Moravský Krumlov v září roku 1537 opustit. Srov. ZAPLETAL, V.: *Paracelsus a Moravský Krumlov r. 1537*. Znojmo: Jihomoravské muzeum, 1966, s. 10–11.

13 Srov. RIPPE, O.: *Paracelsovo lékařství. Filosofie – astrologie – alchymie – léčebné postupy*. Praha: Volvox Globator, 2004, s. 96.

Hoffmanna; oheň idealizovaný a oheň sexualizovaný.¹⁴ Na základě Dostojevského života a tvorby lze vymezit tři podoby ohně:

1. oheň ničící – oheň, který ničí podstatu člověka, způsobuje změnu jeho světonázoru, deziluzi, což může skončit jeho odchodem ze světa. I když je člověk poražen a ponížěn, nedosahuje katarze. Příkladem je Makar Děvuškin z novely *Chudí lidé* nebo Ivan Petrovič z románu *Ponížení a uražení*.
2. oheň očišťující – oheň, který způsobuje katarzi, duševní přerod člověka. Dle Raskolnikova je tím ohněm fyzické i psychické utrpení po spáchání zločinu, později na nucených pracích; pro Dmitrije Karamazova muka na nucených pracích za zločin, který nespáchal, ale v myšlenkách spáchat chtěl.
3. oheň ovládnutí – člověk se nachází v zajetí silných emocí, hráčské vášně, ambivalentních citů; lásky i nenávisti, *odi et amo*. Například Alexej z románu *Hráč* je ovládán hráčskou vášní, Raskolnikov pociťuje lásku i nenávist k Soni. K uvedenému typu rovněž řadíme známou scénu pálení peněz z románu *Idiot*. Hořící peníze jsou podle nás lakmusovým papírkem lidských charakterů, které se působením ohně postupně obnažují (Tockij, Ivolgin).

Na základě Dostojevského biografie je možné konstatovat, že ve fyzické podobě je oheň přítomen v následujících momentech: v *Deníku spisovatele* se nachází zmínka o požáru v domě Dostojevského rodičů, rovněž došlo k úmyslnému spálení jedné z verzí románu *Ponížení a uražení*.¹⁵ V přeneseném smyslu za oheň očišťující, tedy s katarzními účinky, lze považovat, jak uvěznění spisovatele a následné odsouzení na nucené práce, tak i jeho život v Petěrburgu. Ve vazbě v Petropavlovské pevnosti byl Dostojevskij celých osm měsíců, v dopisu prosil bratra, aby mu přinesl *Bibli a Vlastenecké zápisky* (rus. orig. *Отечественные записки*). Bible se stala základem jeho duševního přerodu. Měsíce vězení v Petropavlovské pevnosti, později čtyři roky na nucených pracích znamenaly pro Dostojevského očištění, katarzi, proto se o Sibiři vyjadřoval jako o šťastném období svého života: „*Мне тогда судьба помогла, меня спасла каторга, совсем новым человеком сделался. О! Это большое для меня было счастье: Сибирь и каторга! Говорят: ужас, озлобление, о законности какого-то озлобления говорят! Ужаснейший вздор! Я только там и жил здоровой, счастливой жизнью. Я там себя понял... Христа понял... русского человека понял и почувствовал, что я и сам русский, что я один из русского народа.*“¹⁶

Návrat do Petěrburgu a život v něm Dostojevského ničil, protože mu město svojí atmosférou připomínalo peklo. Svědčí o tom dopis napsaný bratru Michailovi

14 Srov. BACHELARD, G.: *Psychoanalýza ohně*. Bratislava: Smena, 1971, s. 13–140.

15 S analogickou situací se v ruské literatuře setkáváme v případě N. V. Gogola, jenž spálil druhý díl románu *Mrtvé duše* a rovněž u M. Bulgakova, který dle deníkových zápisků Jeleny Sergejevny Bulgakovové počas práce na románu *Mistr a Markétka* jeho část také spálil. Srov. BULGAKOV, M. – BULGAKOVÁ, J. S.: *Deníky Mistra a Markétky*. Praha: Academia, 2013, s. 133.

16 ГРИГОРЕНКО, В. В. – ГУДЗИЯ, Н. К. et al.: *Ф. М. Достоевский в воспоминаниях современников. Том первый*. Москва: Художественная литература, 1964. s. 199–200.

Michajloviči v roce 1846, v němž je uvedeno: „*Петербург ад для меня. Так тяжело, так тяжело здесь жить*“¹⁷ Ambivalentní až negativní hodnocení petěrburského prostředí pozorujeme u Dostojevského i později v esejistickém díle *Petrohradské snění ve verších a v próze*¹⁸ a rovněž v *Deníku spisovatele*: „*Мне кажется, это самый угрюмый город, какой только может быть на свете!*“¹⁹ Navíc finanční situace Dostojevského nebyla příznivá. Po smrti bratra Michaila Michajloviče se Dostojevskij staral o jeho rodinu, švagrovou Emilii Fjodorovnu a děti. Příbuzní často zneužívali dobré srdce spisovatele, švagrová a nevlastní syn Pavel Alexandrovič si například od spisovatele půjčovali peníze na splácení svých dluhů. Všechny dluhy se Dostojevskému a jeho manželce Anně Grigorjevně podařilo splatit jeden rok před spisovatelovou smrtí.²⁰

Život v Petěrburgu byl temný, těžký, častokrát i tragický. Představoval peklo nejen pro spisovatele, ale i pro jeho postavy. Petěrburg spálil křídla malého člověka (rus. маленький человек) a způsobil rozdvojení jeho osobnosti, vznik dvojníka; zrodil tzv. podzemního člověka (rus. подпольный человек), zničil dokonale krásného člověka (rus. положительно прекрасный человек). Petěrburg představoval město, v němž člověk jako Don Quijote věřící v ideál musí prožít deziluzi.

Téměř pro každé Dostojevského dílo je typický chaos, disharmonie; chaos ve světě, jenž se zrcadlí v duši člověka. Člověk se snaží tento chaos překonat, proto si vytváří svou filozofii a světonázor. Tak si kníže Myškin vytvořil svou filozofii lásky-soucit, Rodion Raskolnikov rozdělil lidi na výjimečné a obyčejné, Arkadij Dolgorukij se pokusil zrealizovat rotschildovskou ideu. Postavy touží po dosažení svého ideálu, vytvoření harmonie, ráje na zemi. Častokrát se nacházejí v bezvýchodné situaci a jediným východiskem se pro ně stává zločin na jiném člověku nebo na sobě samém. Bezvýchodná situace se rovněž stává impulsem k přehodnocení jejich idey. Idealisté prožívají deziluzi, z nevěřících se stávají věřící. Dostojevského postavy samy o sobě představují jakoby živly. Jsou ovládány silnými emocemi – vášněmi, láskou, nenávisí nebo žárlivostí. Ničícím ohněm je pro ně svět, ve kterém vládne chaos, ale také jejich filozofie (Raskolnikov, Myškin, Ivan Karamazov). Na druhou stranu ohněm, který postavy očisťuje, je jejich utrpení na nucených pracích (Dmitrij Karamazov, Raskolnikov).

17 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать восьмой. Публицистика и письма. Письма 1832–1859.* Ленинград: Наука, 1985, s. 127.

18 „*Еще с детства, почти затерянный, заброшенный в Петербурге, я как-то боялся его; Петербург, не знаю почему, для меня всегда казался какою-то тайной.*“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том девятнадцатый. Статьи и заметки 1861.* Ленинград: Наука, 1979, s. 68.

19 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878.* Ленинград: Наука, 1980, s. 111.

20 Anna Grigorjevna ve svých *Vzpomínkách* uvádí: „*Уплачивать нам пришлось в течение тринадцати лет. Лишь за год до смерти мужа мы, наконец, с ними расплатились и могли дышать свободно, не боясь, что нас будут мучить напоминаниями, объяснениями, угрозами отиса и продажи имущества и проч.*“ ДОСТОЕВСКАЯ, А. Г.: *Воспоминания.* Москва: Правда, 1987, s. 234.

V *Deníku spisovatele* je možné nalézt zmínku o skutečném požáru v panství, které patřilo Dostojevského rodičům. Jde o jednu ze vzpomínek na dětství v části *Zmatenost a nepřesnost sporných bodů* (rus. orig. *Сбивчивость и неточность спорных пунктов*)²¹. Na Velikonoce seděly děti s rodiči u večere a náhle za nimi přišel čeledín Grigorij, že jim téměř shořelo panství. Zdálo se, že rodina spisovatele skončí na mizině, ale chůva dětí Aljona Frolovna jim nabídla všechny své úspory. Nakonec se situace vyřešila a rodina Dostojevských si peníze nemusela vypůjčit. Jde o jedinou vzpomínku na Aljonu Frolovnu v *Deníku spisovatele*. Rodina ocenila její šlechtnost a ochotu pomoci v těžké situaci. V povídce *Mužik Marej* (rus. orig. *Мужик Марей*)²² se Dostojevskij po románu *Zápisky z Mrtvého domu* opět vrací k nuceným pracím. Tuto zkušenost spisovatele vnímáme jako katarzi, podle naší typologie oheň očišťující.

Na rozdíl od Hérakleita byla dle představitele Milétské školy Thaléta prazákadem neboli arché voda. Na základě jeho tvrzení země leží na vodě, z čehož je odvozena rovněž domněnka, že voda představuje neoddtělitelnou součást všeho.²³ S vodou, jež může v literatuře symbolizovat život, zrození nebo sílu, souvisejí motivy deště, vlhkosti a moře. V Dostojevského románu *Zločin a trest* polský spisovatel a esejist s litevskými kořeny Czesław Miłosz viděl paralelu mezi deštěm a vnitřním rozkladem postavy Svidrigajlova, tuto paralelu nachází také v povídce z *Deníku spisovatele* nazvané *Bobek* (rus. orig. *Бобок*).²⁴ „За обедней вышел из церкви на воздух; день был сероват, но сух. Тоже и холодно; ну да ведь и октябрь же. Походил по могилкам. Разные разряды. Третий разряд в тридцать рублей: и прилично и не так дорого. [...] Заглянул в могилки – ужасно: вода, и какая вода! Совершенно зеленая и... ну да уж что! Поминутно могильщик выкачивал черпаком.“²⁵ V uvedené souvislosti je možné konstatovat, že voda se u Dostojevského spojuje se zlem, s temnou stránkou lidského charakteru, proto tento živel vnímáme v protikladu k ohni a jeho katarzní funkci.

Thaletův žák Anaximandros považoval za arché tzv. apeiron neboli neurčitý horizont, jenž předcházal světu.²⁶ Pojetí země jako živitelky je samozřejmě ještě starší, jelikož země ztotožňovaná s matkou živitelkou představuje plodnost. V souvislosti s Dostojevského tvorbou bychom ji proto mohli vnímat jako jistou formu smíření, očištění, nebo předstupeň katarze. Ve dvou románech spisovatele, *Zločin*

21 *Deník spisovatele* za duben 1876, I. kapitola, III. část.

22 *Deník spisovatele* za únor 1876, I. kapitola, III. část.

23 Srov. SVOBODA, K.: *Zlomky předsokratovských myslitelů*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962, s. 31.

24 MIŁOSZ, C.: *Saligia*. Brno: Barrister & Principal, 2005, s. 48.

25 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878*. Ленинград: Наука, 1980, s. 43.

26 Srov. SVOBODA, K.: *Zlomky předsokratovských myslitelů*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962, s. 33.

a trest a *Bratři Karamazovovi*, se setkáváme s motivem líbání země.²⁷ V případě Raskolnikova jde o první krok ke katarzi. Raskolnikov políbí zemi a následně se na radu prostitutky Soni přiznává k vraždě lichvářky Aljony Ivanovny a její sestry Jelizavety. Samozřejmě v duchu počvenničestva jakožto jedné z linií slavjanofilství, k němuž Dostojevskij patřil, se i v jeho tvorbě projevil návrat k zemi, k půdě (rus. почва), k tradici a morálním hodnotám, což je konkrétně v povídce *Mužik Marej* akcentováno ve vztahu vesnického mužíka k chlapci, který se bojí vlků.²⁸

7.2 Motiv tzv. nahodilé rodiny

Obraz rodiny a rodinných vztahů zaujímá v ruské literatuře 19. století stále místo. Uvedenému tématu pozornost věnoval téměř každý ze spisovatelů tzv. zlatého věku, za připomenutí stojí například díla A. S. Gribojedova, A. S. Puškina, M. J. Lermontova, A. I. Gercena, I. A. Gončarova, A. N. Ostrovského, N. G. Černyševského, L. N. Tolstého a samozřejmě F. M. Dostojevského. V dramatu *Hoře z rozumu* Gribojedov zobrazuje neúplnou rodinu, postavu Famusova je možné vnímat i jako osamělého otce, který se snaží vychovávat svou jedinou dceru Sofii a najít pro ni vhodného ženicha.²⁹ Lermontov ve svém románu *Hrdina naší doby* okrajově zachycuje manželství z rozumu Věry a Semjona Vasiljeviče, přičemž jejich vzájemné odcizení je zapříčiněno věkovým rozdílem a nemocí manžela.³⁰

27 Blíže o tom viz LAZARI, A.: *Symbol ziemi w twórczości Fiodora Dostojewskiego*. In: *Slavica Wratislaviensia*. 1986. XXXIX, s. 7–12.

28 Marej chlapce utěšil a dohlížel na něj, dokud se nevrátil domů: „Он протянул руку и вдруг погладила меня по щеке. – Ну, полно же, ну, Христос с тобой, окстись. – Но я не крестился; углы губ моих вздрагивали, и, кажется, это особенно его поразило. Он протянул тихонько своей толстый, с черным ногтем, запачканный в земле палец и тихонько дотронулся до вспрыгивавших моих губ. [...] – Ну и ступай, а я те вслед посмотрю. Уж я тебя волку не дам! – прибавил он, всё так же матерински мне улыбаясь, – ну, Христос с тобой, ну ступай, – и он перекрестил меня рукой и сам перекрестился. Я пошел, оглядываясь назад почти каждые десять шагов. Марей, пока я шел, всё стоял с своей кобылкой и смотрел мне вслед, каждый раз кивая мне головой, когда я оглядывался.“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать второй. Дневник писателя за 1876 год. Январь – апрель*. Ленинград: Наука, 1981, s. 48.

29 Famusov plánuje svou dceru provdat za tajemníka a zároveň sluhu Molčalina po završení několika let úřednické kariéry. Sofie se však ocitá na pomezí starého a nového; povinností, která ji váže k rodině a rodičů se citu k Čackému. I když se v Molčalinovi zklame a Čackij nakonec odjíždí, tradicím nedokáže vzdorovat a zůstává v rodinném kruhu, v tzv. famusovské společnosti. Sofino konání I. A. Gončarov zčásti omlouvá v známé kritické stati *Milión trápení* (rus. orig. *Миллион терзаний*).

30 Události pozorujeme z perspektivy hlavní postavy románu Grigorije Alexandroviče Pečorina: „Она решительно не хочет, чтоб я познакомился с ее мужем – тем хромым старичком, которого я видел мельком на бульваре: она вышла за него для сына. Он богат и страдает ревматизмами.“ ЛЕРМОНТОВ, М. Ю.: *Герой нашего времени*. Москва: ЭКСМО, 2007, s. 594.

V Gercenově románu *Kdo je vinen?* způsobí rodinnou tragédií Kruciferských šlechtic Beltov, člověk tradičně patřící do galerie tzv. zbytečných lidí.³¹ Turgeněv řeší mezigenerační konflikt „otců a dětí“. Jak může do rodinného života zasáhnout kariéra, odhalil Gončarov v románu *Obyčejný příběh*. Tolstoj v románu *Anna Kareninová* zobrazuje paralelně rozvíjející se osudy rodin Kareninových, Oblonských a později Levinových a poukazuje na jejich problémy, jako je například věkový rozdíl, odcizení manželů, nevěra; ale i na rodinné štěstí, jež prožívají Konstantin Levin a Kitty Ščerbacká.³²

7.2.1 Rodina a štěstí v pojetí Dostojevského

Obrazy šťastné rodiny, muže a ženy, kteří vychovávají dítě, nebo obrazy klidného rodinného života, jak jsou zachyceny u L. N. Tolstého, v Dostojevského tvorbě téměř nenajdeme.³³ Proč tomu tak bylo? Zřejmě i proto, že u Dostojevského převažují na dětství smutné vzpomínky. Jejich vznik ovlivnily následující okolnosti: práce otce a život v prostředí moskevské nemocnice pro chudé, vztah mezi rodiči spisovatele a zhýralý život otce po smrti matky v roce 1837. Vzpomínky na dětství v korespondenci s bratrem Michaiem a Andrejem dokazují, že si Fjodor Michajlovič ambivalentní vztahy v rodině, vztah otce a matky, konflikty s otcem, později se strýcem a pěstounem osiřelých dětí, dobře uvědomoval. Osobní zkušenost se následně nemohla neodrazit v tvorbě spisovatele.

S mladou stenografkou Annou Grigorjevnou Snitkinovou Dostojevskij prožíval okamžiky rodinného štěstí, ale i smutku. Důležitost rodiny si uvědomil soužitím s Annou Grigorjevnou, se kterou oženil v roce 1867.³⁴ S manželkou se jim narodily čtyři děti. Dvě z nich však bohužel zemřely: dcerka Soňa se narodila v průběhu zahraniční cesty a žila jen několik měsíců; synek Aljoša zemřel ve věku tří let. Smrt Aljošky si Dostojevskij vyčítal, protože jako jediný z dětí spisovatele zdědil po otci epilepsii.

31 Beltov způsobí rozklad rodiny Kruciferských, až nakonec trpí všichni: Kruciferskij nachází útěchu v alkoholu, Ljuboška a její malý syn onemocní. Beltov odjíždí a odpovíď na otázku, kdo je vinen, autor nechává na čtenáři.

32 Ideál L. N. Tolstého představuje rodina jako vzájemné soužití muže a ženy, kteří vychovávají své dítě. V románu *Anna Kareninová* jej lze vidět v rodině Konstantina Levina a jeho manželky Kitty.

33 Výjimku podle nás představuje novela *Ves Štěpančikovo a její obyvatelé*, která sice končí šťastně – svatbou hlavních postav, ale z epilogu se čtenář dozví, že rodina není úplně šťastná, protože mladomanželé nemohou mít dítě.

34 Jak uvádí N. O. Losskij, ve vztahu k Anně Grigorjevně Dostojevskij již netoužil po vášnivě zamilovanosti, ale po lásce – soucitu, tedy po manželce, která by jej litovala a zároveň milovala, a po spořádané rodině. Srov. LOSSKIJ, N. O.: *Dostojevskij a jeho křesťanský svetonáhľad*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2009, s. 18–19.

Nad otázkou, co je to štěstí a co znamená být šťastný, se Dostojevskij v *Deníku spisovatele* nejednou zamýšlel. V 70. letech 19. století sám sebe považoval za šťastného, ačkoliv někdy pociťoval i nespokojenost. Například v lednovém vydání *Deníku* z roku 1876 uvádí: „Я человек счастливый, но – кое-чем недовольный.“³⁵ Pro Dostojevského bylo nejdůležitější usilování o štěstí a cesta k jeho dosažení než štěstí samotné, což také souvisí s tím, jak spisovatel vnímal absolutno. V *Deníku spisovatele* za rok 1876, v části *Spiritismus. Pár slov o čertech. Neobyčejná prohnálost čertů, jsou-li to opravdu čerti* (rus. orig. *Спиритизм. Нечто о чертах. Чрезвычайная хитрость чертей, если только это черти*)³⁶ píše: „счастье не в счастье, а в его достижении.“³⁷ V črtě *Vlas* Dostojevskij poukazuje na spojení štěstí a utrpení: „Урусского народа даже в счастье непременно есть часть страдания, иначе счастье его для него неполно.“³⁸

Rodinné štěstí je u Dostojevského chvilkové, brzy se objevuje anticipace problémů a utrpení. Například v závěru novely *Ves Stěpančikovo a její obyvatelé* se Jegor Iljič Rostaněv a Nastasja vezmou, a i když jsou nesmírně šťastní, neustále je pronásledovala obava o štěstí: „Егор Ильич и Настенька до того были счастливы друг с другом, что даже боялись за свое счастье, считали, же это уж слишком послал им господь; что не стоят они такой милости, и предполагали, что, может быть, впоп следствии им назначено искупить свое счастье крестом и страданиями.“³⁹ Z epilogu je pak zřejmé, že mladomanželé nemohou mít děti: „Почувствовав себя совершенно осиротевшими, дядя и Настя еще более привязались друг к другу. Детей им Бог не дал; они очень горюют об этом, но роптать не смеют.“⁴⁰ K obdobnému závěru dospěla rovněž Světa Mathauserová ve studii *Dostojevskij a zlé štěstí*.⁴¹

Rodina se u Dostojevského nachází v tzv. hraniční situaci, kdy je možné se setkat s obrazem utrpení, násilí, alkoholismu, zločinu nebo smrti, která naruší klidný a šťastný rodinný život. S touto situací se členové rodiny musejí vyrovnat. V Dostojevského velké epice se vyskytují postavy osiřelých dětí, vdovce, vdovy; postavy, které vytvářejí tzv. nahodilou rodinu. Autor zobrazuje smrt dítěte, vraždu

35 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать второй. Дневник писателя за 1876 год. Январь – апрель. Ленинград: Наука, 1981, s. 7.

36 *Deník spisovatele* za leden 1876, III. kapitola, II. část.

37 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать второй. Дневник писателя за 1876 год. Январь – апрель. Ленинград: Наука, 1981, s. 34.

38 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878. Ленинград: Наука, 1980, s. 36.

39 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том третий. Село Степанчиково и его обитатели. Униженные и оскорбленные. Ленинград: Наука, 1972, s. 164.

40 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том третий. Село Степанчиково и его обитатели. Униженные и оскорбленные. Ленинград: Наука, 1972, s. 165–166.

41 V souvislosti s románem *Vratři Karamazovovi* Světa Mathauserová píše o jednotě dobra a zla, přičemž uvádí, že realizace absolutního dobra není možná a dosažením svého vrcholu se mění ve zlo. Srov. MATHAUSEROVÁ, S.: *Dostojevskij a zlé štěstí*. In: *Slavia*. 1980, roč. XLIX, s. 383.

manželky nebo vraždu manžela. V souvislosti se zobrazením lidí nešťastných a trpících nazval ruský literární kritik národnické orientace Nikolaj Konstantinovič Michajlovskij (1842–1904) Dostojevského krutým talentem, spisovatelem, který si libuje v zobrazování utrpení. Později se objevuje pojem dostojevština (rus. *достоевщина*), což představovalo pejorativum odsuzující líčení přemíry utrpení v literárním díle.⁴²

Rodinné vztahy jsou u Dostojevského vždy složité, ambivalentní, oscilují mezi láskou a nenávisť, zájmem a lhostejností, ignorací. Například Arkadij z románu *Výrostek* svou matku Sofii Andrejevnu miluje i nenávidí. Citovou ambivalenci, prolínání štěstí a neštěstí, radosti i utrpení zdůrazňoval například ruský literární vědec Boris Bursov: „*Dostojevskij měl takovou povahu, že se u něho přátelství prolínalo s nepřátelstvím, štěstí s neštěstím, pád se vzmachem, láska s nenávisť.*“⁴³ Z hlediska interpretace rodiny a rodinných vztahů u Dostojevského lze ještě poukázat na to, že spisovatel odsuzoval vliv prostředí, a naopak zdůrazňoval odpovědnost člověka za vlastní činy⁴⁴, což svého času vedlo k různým polemikám i na stránkách *Deníku spisovatele*.⁴⁵

42 F. M. Dostojevskij byl v období 20. až 70. let minulého století kritizován kvůli tzv. dostojevštině – zálibě v zobrazování lidského utrpení a rozdvojenosti lidské osobnosti kvůli sociálnímu pesimismu, odmítání revolučního násilí a zdůrazňování křesťanské pokory. Kritická vyjádření v té době renomovaného literárního vědce v ruském prostředí Vladimira Jermilova (1904–1965) na dlouhou dobu ovlivnila interpretace Dostojevského tvorby v českém i slovenském prostředí. V jeho monografii *F. M. Dostojevskij* je uvedeno: „*Do děl tohoto nesmírně subjektivního spisovatele [...] vtiskl se smutný příběh veliké, ale nemocné duše, jež ochořela lidským utrpením a doslova pozbyla vsí naděje, to jest pohřbila všechna očekávání, sny a naděje svého mládí – duše, jež si zamilovala bolest, neboť neměla už proč žít, to jest neměla už kromě bolesti ani co milovat.*“ JERMILOV, V.: *F. M. Dostojevskij*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1957, s. 7. Na jiném místě je Dostojevskému vytýkán odklon od pokrokového Ruska: „*Od Ruska, které reprezentovali Bělinskij, Černyševskij, Dobroľjubov, Gercen, Někrasov, Ščedrin; ztratil tak možnost pomoci „uvažným a poníženým“.*“ JERMILOV, V.: *F. M. Dostojevskij*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1957, s. 11.

Český literární vědec Radegast Parolek (1920–2019) ve své monografické práci s názvem *F. M. Dostojevskij* (1963) z větší části přejímá kritická hodnocení V. Jermilova. Tzv. dostojevštinu spojuje s třetím obdobím Dostojevského tvorby (podle Parolka – od roku 1861 až do autorovy smrti v roce 1881). *Zápisky z podzemí* byly podle něj prvním dílem, ve kterém již převládá dostojevština. Srov. PAROLEK, R.: *F. M. Dostojevskij*. Praha 1963, s. 51. Dále uvádí, že v dílech *Zápisky z podzemí*, *Běsi* a *Deník spisovatele* dostojevština zvítězila. Srov. PAROLEK, R.: *F. M. Dostojevskij*. Praha: Orbis, 1963, s. 67.

43 BURSOV, B.: *Dostojevskij a jeho svět*. Praha: Odeon, 1978, s. 129.

44 Dostojevskij zastával názor, podle kterého akceptace osobnosti člověka a její svobody v sobě nese také uznání její odpovědnosti. Tyto a další souvislosti uvádí N. O. Losskij v části *Teodicea Dostojevského* v monografii *Dostojevskij a jeho křesťanský svetonáhľad*. Srov. LOSSKIJ, N. O.: *Dostojevskij a jeho křesťanský svetonáhľad*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2009, s. 136.

45 Jako příklad můžeme uvést již esejistický příspěvek s názvem *Prostředí* (rus. orig. *Среда*), který je zároveň třetí částí *Deníku spisovatele* za rok 1873. Dostojevskij v něm uvádí: „*И вот, однако же, замечательно теперь, что они [прокурор и адвокаты – pozn. L. Odehnalová] не карают, а сплошь оправдывают. [...] В том и задача, что мания оправдывания во что бы ни стало не у одних только крестьян, вчерашних униженных и оскорбленных, а захватила сплошь всех русских присяжных, даже самого высокого подбора, нобльменов и профессоров университета.*“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание*

7.2.2 Motiv tzv. nahodilé rodiny

Současná sociologie umožňuje na rodinu nahlížet z různých aspektů: aspektu úplnosti (úplná, neúplná, rekonstruovaná rodina), funkčnosti (funkční, problémová, dysfunkční a afunkční rodina)⁴⁶, dle charakteru (například patriarchální, nestabilní a rozvětvená)⁴⁷. V případě tzv. nahodilé rodiny (rus. случайное семейство) se jedná o Dostojevského pojem, jenž je autorem interpretován jako náhodné seskupení lidí, kteří vytvářejí rodinu. Jejich vztahy mohou být částečně pokrevní, jsou však poznamenány chaosem vládnoucím v tehdejší společnosti. V současnosti by Dostojevského pojmu nahodilé rodiny zčásti odpovídal pojem tzv. rekonstruované, doplněné neboli sešíváné rodiny (angl. patchwork family)⁴⁸.

Názna motivu tzv. nahodilé rodiny najdeme již v nedokončeném románu *Nětočka Nězvanovová* (1849), dále se objevuje v románech *Ponížení a uražení* (1861) a *Výrostek* (1875), samozřejmě v díle *Deník spisovatele*, až nakonec vrcholí románem *Bratři Karamazovovi* (1880). V románu *Ponížení a uražení* jde o vedlejší, epizodický motiv. V románech *Výrostek* a *Bratři Karamazovovi* jde o tzv. leitmotiv celého románu. Na základě klasifikace motivů dle Františka Všetického⁴⁹ lze tento motiv v románu označit za signální a zčásti mysteriózní, protože jeho podstata se v průběhu románu nemění, zásadní informaci o původu postavy Nelli se však čtenář dovídá až na konci románu. Nahodilou rodinu vytvářejí v románu *Ponížení a uražení* mladý spisovatel Ivan Petrovič a děvče jménem Jelena (Nelli). Původ Nelli je zahalen tajemstvím, až seznámením s Ivanem Petrovičem se o jejím životě postupně čtenář dovídá více. Vztah Ivana a Jeleny se postupně mění: od počáteční nedůvěry přechází k důvěře a respektu. Ivan Petrovič vystupuje v roli zachránce, tady je jeho vztah k Nelli srovnatelný s Jeanem Valjeanem a Cosette z románu V. Huga *Bídníci*. Iluze rodinného štěstí je však narušena nemocí a následnou smrtí Nelli. I když se nahodilá rodina rozpadá, smrt Nelli způsobí obnovení

сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878. Ленинград: Наука, 1980, s. 13.

46 Typologie Jiřího Dunovského. Srov. DUNOVSKÝ, J.: *Dítě a poruchy rodiny*. Praha: Avicenum, 1986, s. 28.

47 Typologie Frédéric Le Play. Srov. MOŽNÝ, I.: *Sociologie rodiny*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999, s. 32–33.

48 Srov. MATOUŠEK, O.: *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1993, s. 71.

V odborné literatuře se rovněž používá termín tzv. doplněná rodina. Blíže viz. MATĚJČEK, Z. – DYTRYCH, Z.: *Děti, rodina a stres*. Praha: Galén, 1994, s. 154–165. Setkáváme se i s termínem sešíváná rodina převzatým z anglického jazyka. Viz například MENDELOVÁ, E.: *Súčasná rodina a diverzita foriém rodinného života*. In: *Lifelong Learning – celoživotní vzdělávání*. 2014, roč. 4, č. 1, s. 74–92. Viz také KUTÁLKOVÁ, P.: *Sešíváné rodiny: nový život zevnitř i zvenku*. Praha: Platforma pro rovnoprávnost, uznání a diverzitu z.s., 2018, s. 6.

49 Srov. VŠETIČKA, F.: *Tektonika textu. O kompoziční výstavbě české prózy třicátých let 20. století*. Olomouc: Votobia, 2001, s. 30–32.

kontaktů mezi Natašou Ichmeněvovou a jejími rodiči. V románu *Výrostek* se charakter motivu nahodilé rodiny mění, z vedlejšího motivu se stává motiv hlavní, tzv. leitmotiv díla. Rodinné vztahy (především citová ambivalence ve vztahu k matce, komplikovaný vztah k biologickému a adoptivnímu otci a další) jsou řešeny z perspektivy vypravěče – mladíka Arkadije Dolgorukého.

V *Deníku spisovatele* se Dostojevskij věnuje nahodilé rodině z teoretické stránky, konkrétně v části *Příští román. Znovu „nahodilá rodina“* (rus. orig. *Будущий роман. Опять „случайное семейство“*)⁵⁰ píše o záměru napsat román s tematikou rozkladu rodinných vztahů pod vlivem chaosu v tehdejší společnosti. „Я давно уже поставил себе идеалом написать роман о русских теперешних детях, ну и конечно о теперешних их отцах, в теперешнем взаимном их отношении.“⁵¹ Motiv nahodilé rodiny získává reální základ, protože se v případě zachycených rodin jedná o skutečné události ze 70. let 19. století. Například v příspěvku s názvem *Pan obhájce a Velikanovová* (rus. orig. *Г-н защитник и Великанова*)⁵² autor zmiňuje tragický případ, kdy macecha vyhodila z okna malou holčičku.

Kulminací motivu nahodilé rodiny představuje román *Bratři Karamazovovi*. Podobně jako v případě románu *Výrostek* i tady jde o leitmotiv, v důsledku polyfonie však sledujeme osudy tří bratrů, z nichž pouze Ivan a Aljoša mají stejnou matku. Původ jejich čtvrtého, nevlastního bratra není v románu úplně objasněn, protože nejdůležitější je právě triáda, osudy tří bratrů. Smerďakov v této souvislosti představuje podle interpretace Andreje Červeňáka vnitřní emanaci prostředního z bratrů, Ivana Karamazova.⁵³ Rodina se nakonec rozpadá a každý z jejích členů si nakonec kráčí svou vlastní cestou: Dmitrij je nespravedlivě obviněn z vraždy otce a odsouzen na nucené práce, Ivan zešílí, Aljoša nachází smysl života v konání dobra; čtvrtý z bratrů Smerďakov spáchá sebevraždu.

7.2.3 Motiv nahodilé rodiny z perspektivy žánru

U Dostojevského se motiv nahodilé rodiny pojí především s románem, jenž pro realizaci tohoto motivu poskytuje nejlepší prostor: kromě hlavní linie umožňuje vyobrazit několik vedlejších syžetových linií, dále umožňuje nahlížet na události s odstupem času a z několika perspektiv.

Zajímavý pohled na propojenost literárního žánru a motivu nahodilé rodiny nabízí koncentrace autobiografických rysů. Jejich přítomnost anebo absenci lze

50 *Deník spisovatele* za leden 1876, I. kapitola, II. část.

51 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать второй. Дневник писателя за 1876 год. Январь – апрель*. Ленинград: Наука, 1981, s. 7.

52 *Deník spisovatele* za květen 1876, I. kapitola, V. část.

53 Srov. ČERVEŇÁK, A. – FERKO, M. et al.: *Rozjímání o Velkom inkvizitorovi*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2005, s. 36.

vyjádřit sinusoidou. Autobiografické rysy se koncentrují ve dvou románech *Ponížení a uražení* a *Bratři Karamazovovi*, naopak v románech *Nětočka Nězvanovová* a *Výrostek* pozorujeme jejich slábnutí. V románu *Ponížení a uražení* zaujímají důležité místo, vážou se především k okolnostem autorova debutu.⁵⁴ V románech *Nětočka Nězvanovová* a *Výrostek* autobiografické rysy slábnou, dominantou se tak stává propojenost s tehdejší společenskou situací. Autobiografické rysy vrcholí románem *Bratři Karamazovovi*, v němž se slévají myšlenky, filozofie a přístup autora. Zejména v tomto románu se Dostojevskij postavou Fjodora Pavloviče Karamazova vrací k složitému vztahu k otci a v postavě trpící ženy zachycuje utrpení vlastní manželky ze ztráty synka Aljoši.

Motiv nahodilé rodiny vnímáme nejdříve v souvislosti s románem *Nětočka Nězvanovová* v rovině postav Nětočka – otcím, Nětočka – kníže N. a dále v románech *Ponížení a uražení* v rovině postav Ivan Petrovič – Nelli a *Výrostek* mezi postavami Sofie – Arkadij Dolgorukij – Makar Dolgorukij. Nelli, jejíž původ je téměř v celém románu zahalen rouškou tajemství, představuje na rozdíl od Arkadije vedlejší postavu, kterou navíc sledujeme z perspektivy Ivana Petroviče. Arkadij je vypravěčem, čímž intenzivněji vnímáme jeho názor na rodinné vztahy: k matce Sofii cítí lásku i zášť, ze strany biologického otce Versilova pociťuje lhostejnost.

Deník spisovatele nastiňuje problematiku rodiny z poněkud jiné perspektivy. Dostojevskij se v něm zabývá nahodilou rodinou z teoretické stránky, definuje, v čem spočívá její podstata. Motiv nahodilé rodiny nacházíme v publicistice, konkrétně v líčení soudních procesů. Jestliže motiv nahodilé rodiny má v Dostojevského románech autobiografický základ, v *Deníku spisovatele* jde o zachycení skutečných událostí, a tím také o zdůraznění dokumentárního charakteru díla jako celku. Náznaky motivu nahodilé rodiny v románu *Nětočka Nězvanovová*, jeho další rozvíjení v románech *Ponížení a uražení* a *Výrostek* a nakonec kulminace v románu *Bratři Karamazovovi* nás přivádí k závěru, že román je pro motiv nahodilé rodiny žánrem *par excellence*. *Deník spisovatele* plní i proto v této souvislosti roli interpretačního klíče.

54 Propojenost románu *Ponížení a uražení* s osobností Dostojevského je podle N. O. Losského možné vidět v postavě mladého spisovatele Ivana Petroviče, který publikoval svoje první literární dílo, prožil úspěch, ale později se jeho tvorba setkává s negativním hodnocením; dále v postavě Nelli trpí epilepsií, nebo také v milostním trojúhelníku mezi Ivanem Petrovičem, Natašou Ichmeněvovou a mladým knížetem Aljošou Valkovským, který nám může připomenout složitý vztah mezi Dostojevským, jeho první manželkou Marií Dmitrijevnou Isajeovou a mladým učitelem Vergunovem. Viz LOSSKIJ, N. O.: *Dostojevskij a jeho křesťanský světový pohled*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2009, s. 33.

7.3 Motiv snu

„*Sen (snívanie) patrí k najhlbším, najbytosnejším, najesenčialnejším aktivitám človeka.*“⁵⁵

7.3.1 Sen a snění v perspektivě času

Sny a sněním byli lidé fascinováni již od pradávna. Věřili, že s jejich pomocí navazují kontakt s jiným světem nebo s Bohem. Lidé se také zabývali významem snů, protože se s jejich pomocí častokrát snažili předpovědět budoucí události. Svědčí o tom i samotná *Bible*, v níž je zachycen sen, který se zdál Jákobovi; objevuje se také postava Josefa, jenž vykládal faraónovy sny.⁵⁶

O inklinaci ke snům a snové realitě můžeme mluvit v souvislosti s obdobím romantismu, což se v literatuře projevilo zobrazováním postav unikajících před realitou do říše fantazie a snů. Zdůrazňování emocionality, vnitřního světa postav a také jejich oscilace mezi snem a realitou patří k nejdůležitějším postulátům romantismu a jeho vymezení se vůči myšlenkově upjatému racionalismu. Teoretický zájem o sny s sebou přináší až přelom 19. a 20. století, kdy se etablovala psychologie jako věda, ale co je nejdůležitější, vznikaly stěžejní monografie zabývající se interpretací snů, *Výklad snů* (něm. orig. *Die Traumdeutung*, 1900) Sigmunda Freuda a *O podstatě snů* (něm. orig. *Traumanalyse. Nach Aufzeichnungen der Seminare*, 1928–1930) z pera Carla Gustava Junga. Nicméně například na Slovensku nebyla psychoanalýza Sigmunda Freuda přijata hlavně z náboženských důvodů, tyto a další důvody k nepřijetí freudovského učení slovenskou kulturou analyzuje monografie slovenského literárního vědce Adama Bžocha *Psychoanalýza na periférii*⁵⁷. Nutno zdůraznit, že v současnosti se sen chápe složitěji než v minulosti, protože nás přenáší do jiných prostorů nebo dimenzí bytí (sny o tunelech a podobně).

55 ČERVENĚÁK, A.: *Dostojevského sny*. Pezinok: Formát, 1999, s. 55–56.

56 Ve *Starém zákonu* (1. kniha s názvem *Genesis*) je zmiňován sen, který se zdál druhorozenému synu Izáka, Jákobovi, když usnul na kameni. Jákob uprchl z domova po tom, co zradil svého bratra Ezaua tím, že jej připravil o prvorozenství. Ve snu viděl žebřík vedoucí až do nebe, jak po něm chodili andělé. Uslyšel hlas Hospodina říkající proroctví o budoucnosti. Místo, na němž se Jákobovi zdál prorocký sen, bylo pojmenováno Dům Boží. Jednomu z dvanácti snů Jákoba, Josefovi, se už v dětství zdály sny, ve kterých se mu otec a bratři klaněli. Josef byl Jákobovým nejmilejším synem, ale jeho bratři mu otcovu náklonnost záviděli. Využili příležitost a Josefa prodali do egyptského otroctví. V zajetí se o Josefových schopnostech dozvěděl egyptský faraón, jehož prorocké sny (sen o sedmi vykrmených a hubených krávách, sen o sedmi vyzrálých klasech obilí a sedmi prázdných klasech) Josef vykládal. Srov. *Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona*. Praha: Česká biblická společnost, 2004, s. 45 a 56.

57 Viz BŽOCH, A.: *Psychoanalýza na periférii*. Bratislava: Kaligram, 2007. 223 s. ISBN 978-80-7149-927-5.

Pokusme se nejdříve definovat pojem sen. Chtěli bychom poukázat na to, že v ruském jazyce má slovo „сон“ dva významy, a to nejen „sen“, ale i „spánek“.⁵⁸ V ruském jazyce se významy slova „сон“ prolínají a z uvedeného důvodu vznikají při překladu Dostojevského děl z ruského jazyka do češtiny posuny.

Z hlediska psychologie je sen definován jako fantazijní zážitek optické nebo akustické povahy vznikající v průběhu spánku. Jedná se o informaci, která se vytváří v podvědomí člověka v tzv. REM fázi spánku (Rapid Eye Movement). Společným jmenovatelem snů je mnohovýznamnost, souvislost s realitou, ale také nepřesnost v časovém a prostorovém vymezení. Podle rakouského psychologa Sigmunda Freuda sny vznikají pod vlivem tří elementů, a to pocitů formujících se v průběhu spánku, potlačovaných představ a myšlenek, které souvisejí s denními zážitky. Zvláštní typ snů představuje tzv. denní snění, tedy neskutečná přání a prožitky člověka unikajícího před realitou.⁵⁹

Problematické snů v tvorbě F. M. Dostojevského se věnoval německý vědec Otto Kaus,⁶⁰ z ruských vědců připomeňme především Romena Gafanoviče Nazirova⁶¹ a Tajjanu Kasatkinovou.⁶² V českém prostředí se této problematice věnovali ruský emigrant Alfred Ljudvigovič Bem ve stěžejní monografii *Tajemství osobnosti Dostojevského* (1928), František Kautman v dvakrát vydané práci *Dostojevskij – věčný problém člověka* (pův. 1976, vyd. 1992 a 2004) a Milan Exner v monografii *Afekt, sen a skutečnost. Osobnost a ontologická hodnota fikce* (2013).

Přímo o snech pojednává monografie slovenského dostojevskologa Andreje Červeňáka *Dostojevského sny* (1999). Červeňák si v ní klade otázku, jaká je podstata a smysl snů, protože dosavadní výzkumy se soustředily především na jejich interpretaci a ne ontologii.⁶³ Dostojevského člověk osciluje mezi snem a realitou,

58 S. I. Ožegov definuje dva základní významy slova „сон“, jako první uvádí „spánek“: „Та что снится, грезится спящему, сновидение.“ Druhým významem je „sen“: „Наступающее через определенные промежутки времени физиологическое состояние покоя и отдыха, при котором полностью или частично прекращается работа сознания.“ ОЖЕГОВ, С. И.: *Словарь русского языка*. Москва: Оникс, 2008, s. 733. Doplňme, že v ruském jazyce se hovorově se slovem „сон“ (ve významu „sen“) používají frazeologismy, například: „Ни сном ни духом не виноват.“ nebo „Сна ни в одном глазу нет.“ Slovy „Ни сном ни духом“ člověk přísahal na svou nevinu. Jedná se přitom o frazeologismus, který pochází z dob, kdy lidé věřili, že se jim budoucnost může odhalit prostřednictvím snů nebo duchů. Srov. ГАЛЫНСКИЙ, М. С.: *Словарь крылатых слов и выражений*. Москва: РИПОЛ классик, 2006, s. 331.

D. N. Ušakov k nim připojuje ještě třetí, přenesený význam: „О чем-н. несбыточном, фантастическом, сказочном, о каком-н. продукте воображения.“ УШАКОВ, Д. Н.: *Большой толковый словарь современного русского языка*. Москва: Альта-принт, 2007, s. 989.

59 Blíže viz DANIEL, J.: *Prehľad všeobecnej psychológie*. Nitra: Pedagogická fakulta UKF, 2002, s. 67–68.

60 KAUS, O.: *Die Träume in Dostojewskys „Raskolnikoff“*. München: Bergmann, 1926. 77 s.

61 НАЗИРОВ, Р. Г.: *Творческие принципы Ф. М. Достоевского*. Саратов: Издательство Саратовского университета, 1982. 160 s.

62 КАСАТКИНА, Т. А.: *Характерология Достоевского*. Москва: Наследие, 2006. 336 s. ISBN 5-201-13253-7.

63 O snech v tvorbě Dostojevského Andrej Červeňák píše v následujících částech: *Človek sníva celý*

snění se tak stává jeho typickým charakterovým rysem. Sny se zdají postavám napříč celou Dostojevského tvorbou, Makaru Děvuškinovi, Nětočce Nězvanovové, Rodionu Raskolnikovovi, Dmitriju Karamazovovi i dalším. Podle nás se téměř vždy jedná o ústřední postavu⁶⁴ díla, nebo také o postavu, která svým konáním hlavní postavu připomíná, představuje jejího dvojníka či tzv. deformovanou emanaci.⁶⁵ V románu *Zločin a trest* se ústřední postavě románu, studentu Rodionu Raskolnikovovi, zdají tři sny, jeho dvojníkovi Svidrigajlovovi se také zdají tři sny, přičemž tyto sny anticipují další rozvíjení syžetu. Sny, které se Dostojevského postavám zdají, jsou v dílech zobrazovány explicitně, nebo implicitně, když se o nich postava jen zmíní, ale podrobněji je nerozvádí.

Z hlediska psychologizace zejména sny představují nejlepší nástroj, jak proniknout do hlubin duše postavy. Jaké je ale místo snů v literárním díle? Andrej Červeňák na tuto otázku odpovídá následovně: „*Sú akoby vloženými novelami (epizódami), nepatria ani do naratívnej, ani do deskriptívnej línie románu, ale vnášajú do nich toľko umeleckej informácie (psychologickej, iracionálnej, pneumonálnej), že zásadne ovplyvňujú ďalší vývin témy, sujetu a postavy v diele – uvedené entity pred a po snoch tvoria noetickú a estetickú kvalitu diela.*“⁶⁶ Sny zaujímají v dílech výjimečné místo, bez nich by bylo dílo rozhodně chudší o další možnosti interpretace.

7.3.2 Sny a *Deník spisovatele*

Sen propojuje celou Dostojevského tvorbu od *Chudých lidí* po *Bratry Karamazovovy*. V *Deníku spisovatele*, syntetickém díle sestávajícím ze žánrů uměleckých (novela, povídka, črta aj.), věcných (kritická stať, nekrolog, fejeton aj.) i pomezních (esej, vzpomínka aj.), mají sny také své důležité místo. Nacházíme je v prvních dvou fázích vydávání *Deníku*, v letech 1873–1877, dokonce i v názvech dílčích částí.⁶⁷

Sen o týrané kobylce se původně objevuje v románu *Zločin a trest*. Zdá se Raskolnikovovi před vykonáním vraždy lichvářky Aljony Ivanovny a její sestry Lizavety.

život, Sen a zmysel, Človek a sen o nesmrteľnosti, Sen a generačný zmysel, Tri sny Rodiona Raskolnikova, Sen Alošu Karamazova, Sen smiešneho človeka, Sen a snový základ umeleckej tvorby.

64 V případě románu *Bratři Karamazovovi* se v centru díla nacházejí postavy tří bratrů, z nichž nejdůležitější roli sehrává nejmladší z nich – Aljoša. Jeho cesta se jeví správnější než cesty bratrů Dmitrije a Ivana. V pokračování románu, které Dostojevskij již bohužel napsat nestihl, měl být hlavní postavou právě Aljoša.

65 Termín Andreje Červeňáka, jenž byl použit v souboru studií s názvem *Rozjímánie o Velkom Inkvízitorovi*. Červeňák tímto termínem označuje nevlastního bratra Dmitrije, Ivana a Aljoši Karamazovových, Smerďakova. Srov. ČERVEŇÁK, A. – FERKO, M. et al.: *Rozjímánie o Velkom Inkvízitorovi*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2005, s. 36.

66 ČERVEŇÁK, A.: *Dostojevského sny*. Pezinok: Formát, 1999, s. 85.

67 Sen se objevuje v názvech stať *Sny a přeludy, Sen o smíru za hranicemi doktrín* a v názvu novely *Sen směšného člověka*.

Obraz týrané kobyly se v *Deníku spisovatele* mění ze snu na vzpomínku umožňující interpretaci Raskolnikovova snu z románu *Zločin a trest* v souvislosti s osobností spisovatele. Objevuje se v části *Ruský spolek pro ochranu zvířat. Polní myslivec. „Pálení“. Posedlost zkažeností a Vorobjov. Od začátku nebo od konce?* (rus. orig. *Русское общество покровительства животным. Фельдгегер. Зелено-вино. Зуд разврата и воров. С конца или с начала?*).⁶⁸ Z textu je zřejmé, že Dostojevskij v *Deníku spisovatele* zaznamenával také události, které se svým charakterem mohou jevit marginální, ale souvisejí s problémy ruské společnosti. Například událost, kdy Ruský spolek na ochranu zvířat slavil desetileté výročí svého založení. Představitelé spolku se osvětou proti týrání zvířat snažili zabránit domácímu násilí páchanému na ženách. Ke spolku však spisovatel zaujímá ambivalentní stanovisko. Na jedné straně podporuje myšlenku zakládání podobných spolků, na straně druhé projevy násilí člověka k člověku se tím nevyřeší, čímž zdůrazňuje řešení problémů od začátku.

Jako příklad Dostojevskij uvádí příhodu, která se stala v době, když jej jako patnáctiletého spolu se starším bratrem doprovázel otec z Moskvy do Petěrburgu do školy pro důstojníky: „*Между тем к почтовой станции подкатила новая переменная лихая тройка, и ямщик, молодой парень лет двадцати, держа на руке армяк, сам в красной рубахе, вскочил на облучок. Тотчас же выскочил и фельдгегер, сбежал с ступенек и сел в тележку. Ямщик тронул, но не успел он и тронуть, как фельдгегер приподнялся и молча, безо всяких каких-нибудь слов, поднял свой здоровенный правый кулак и, сверху, больно опустил его в самый затылок ямщика. Тот весь тряхнулся вперед, поднял кнут и изо всей силы охлестнул коренную. Лошади, рванулись, но это вовсе не укротило фельдгегера. Тут был метод, а не раздражение, нечто предвзятое и испытанное многолетним опытом, и страшный кулак взвился снова и снова ударил в затылок. Затем снова и снова, и так продолжалось, пока тройка не скрылась из виду.*“⁶⁹ Příhodu z cesty si mladý Dostojevskij zapamatoval na celý život.⁷⁰

Ve srovnání se snem Raskolnikova však dochází k posunu v tom, že ve stati z *Deníku spisovatele* jsou týráni tři koně, ne jeden. Negativní zážitek z dětství, sen Raskolnikova z románu *Zločin a trest* a zároveň Dostojevského reminiscence umístěna v *Deníku spisovatele* je důkazem propojenosti *Deníku* a ostatní tvorby spisovatele. Sen Raskolnikova tak získává autobiografický rozměr, čímž se podle nás *Deník spisovatele* stává klíčem sloužícím k interpretaci tvorby F. M. Dostojevského.

68 *Deník spisovatele* z února roku 1876, III. kapitola, I. část.

69 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать второй. Дневник писателя за 1876 год. Январь – апрель.* Ленинград: Наука, 1981, s. 28.

70 Dále v textu se Dostojevskij vyjadřuje slovy: „*Эта отвратительная картинка осталась в воспоминаниях моих на всю жизнь. Я никогда не мог забыть фельдгегера и многое позорное и жестокое в русском народе как-то поневоле и долго потом склонен был объяснять уж, конечно, слишком однобожные.*“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать второй. Дневник писателя за 1876 год. Январь – апрель.* Ленинград: Наука, 1981, s. 29.

V povídce *Chlapec u Ježíškova vánočního stromku* (rus. orig. *Мальчик у Христа на елке*)⁷¹ se malému, asi šestiletému chlapci zdá sen o lepší budoucnosti. Jeho maminka zemřela a on, toužící po vánočním stromečku, vykročil do ulic chladného města: „[...] о, какой свет! О, какая елка! Да и не елка это, он и не видал еще таких деревьев! Где это он теперь: все блестит, все сияет и кругом все куколки, – но нет, это все мальчики и девочки, только такие светлые, все они кружатся около него, летают, все они целуют его, берут его, несут с собою, да и сам он летит, и видит: смотрит его мама и смеется на него радостно.“⁷² Jedná se o chlapcovu touhu, z tohoto důvodu sen nazveme snem-touhou.

V části *Sny a přeludy* (rus. orig. *Мечты и грезы*)⁷³ Dostojevskij srovnává Rusko a Západ, poukazuje na rozdíly a touhu je ze strany Ruska dohnat: „Все это мои мечты, разумеется; но... повторяю, невольно мечтается иногда в этом смысле, а потому и продолжаю мечту.“⁷⁴ Současně se Dostojevskij v několika statích v *Deníku spisovatele* zabývá i alkoholismem, který patřil k jednomu z nejzávažnějších společenských problémů tehdejšího Ruska.⁷⁵ Sny vystupují v metaforické poloze, jde o Dostojevského sen-touhu osvobodit lid od alkoholového opojení: „Матери пьют, дети пьют, церкви пустеют, отцы разбойничают; бронзовую руку у Ивана Сусанина отпилили и в кабаке снесли; а в кабаке приняли! Спросите лишь одну медиа цину: какое может родиться поколение от таких пьяниц? Но пусть, пусть (и дай боже!), пусть это лишь одна мечта пессимиста, в десять раз преувеличившая беду!“⁷⁶ Pokračování v dosavadním způsobu života by mohlo mít fatální důsledky, zkaženost a mravní rozklad národa, proto spisovatel věří, že se tento katastrofický sen nikdy nevyplní: „Явятся мелкие, подленькие, развратнейшие буржуа и бесконечное множество закабаленных им нищих рабов – вот картина! Жидки будут пить народную кровь и питаться развратом и унижением народным, но так как они будут платить бюджет, то, стало быть, их же надо будет поддерживать. Мечта скверная,

71 *Deník spisovatele* z ledna roku 1876, II. kapitola, II. část.

72 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать второй. Дневник писателя за 1876 год. Январь – апрель.* Ленинград: Наука, 1981, s. 16.

73 *Deník spisovatele* za rok 1873, XI. část.

74 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878.* Ленинград: Наука, 1980, s. 93.

75 Například v kritické stati *O novém dramatu* Dostojevskij vyzdvihoval ideovou hodnotu tragédie D. Kišenského *Kdo do dna dopívá, dobře tu nebývá* a její výchovný cíl zejména kvůli kritice alkoholismu. Opilce na petrohradských ulicích a jejich oplzlé vyjadřování popisuje ve fejetonu *Drobné obrázky*, obraz opilých vězňů se objevuje také ve vzpomínce spisovatele na nucené práce vložené do povídky *Mužik Marej*. Jak jsme již uvedli, alkoholismus je jedno z nejdůležitějších a zároveň nejpálčivějších témat zachycených v *Deníku spisovatele*.

76 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878.* Ленинград: Наука, 1980, s. 94.

7 Deník spisovatele jako mozaika motivů

*мечта ужасная, и – слава богу, что это только лишь сон! Сон титулярного советника Поприщина, я с этим согласен. Но не сбыться ему!*⁶⁷⁷

V další stati z *Deníku spisovatele* s názvem *Vize o Evropě* (rus. orig. *Мечты о Европе*)⁷⁸ Dostojevskij rozvíjí srovnání Evropy a Ruska zdůrazňuje fakt, že Rusové mají o Evropě mylné představy. Nakonec konstatuje, že v Evropě může být situace ještě horší než v samotném Rusku: „*Да, на вид там, пожалуй, еще хуже нашего; разве только историческая причинность обособлений виднее; но тем, пожалуй, там и безотраднее.*“⁷⁹ Kritická vyjádření spisovatele se dotýkají Francie a Německa, kde za největší nebezpečí považuje rychle se šířící komunismus.⁸⁰ Jak jsme již uváděli, změna společenského zřízení se po zavedení komunismu bude moci podle Dostojevského jen stěží docílit. O vlivu sociálních idejí píše: „*Уж и теперь социализм проел Европу [...]*“⁸¹ Tyto sny nazveme sny kritickými. V kritickém srovnání Ruska a Evropy Dostojevskij pokračuje také statí *Sen o smíru za hranicemi doktrín* (rus. orig. *Примирительная мечта вне науки*)⁸², ve které vyjadřuje víru v lidstvo, konkrétně v odstranění překážek, které lidem brání v poznání.⁸³ Sen z této části spadá do kategorie snů, které jsme pojmenovali sny-touhy.

Novelu *Sen směšného člověka* (rus. orig. *Сон смешного человека*)⁸⁴ Michail Bachtin považoval za encyklopedii klíčových motivů z ostatní tvorby spisovatele.⁸⁵ Sen se zdá vyprávěči příběhu, člověku, který sám sobě říká „směšný člověk“. Již rozhodnut spáchat sebevraždu, odmítne pomoci malému děvčeti. Nereálný, fantastický sen vyprávěče pojednává o tom, jak sebevraždu doopravdy spáchá a dostává

77 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый. Дневник писателя 1873. Статьи и заметки 1873–1878.* Ленинград: Наука, 1980, s. 95.

78 *Deník spisovatele* za březen roku 1876, I. kapitola, IV. část.

79 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать второй. Дневник писателя за 1876 год. Январь – апрель.* Ленинград: Наука, 1981, s. 84.

80 „*А между тем это всё мираж – и республика провозглашена именно для войны, если не с Германией, то с еще более опасным соперником, – соперником и врагом всей Европы, – коммунизмом, и этот соперник теперь, при республике, восстанет гораздо раньше, чем было бы при всяком другом правительств.*“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать второй. Дневник писателя за 1876 год. Январь – апрель.* Ленинград: Наука, 1981, s. 84.

81 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать второй. Дневник писателя за 1876 год. Январь – апрель.* Ленинград: Наука, 1981, s. 87.

82 *Deník spisovatele* za leden roku 1877, II. kapitola, I. část.

83 „*В самом деле, чему вы верите? Вы верите (да и я с вами) в общечеловечность, то есть в то, что падут когда-нибудь, перед светом разума и сознания, естественные преграды и предрассудки, разделяющие до сих пор свободное общение наций эгоизмом национальных требований, и что тогда только народы заживут одним духом и ладом, как братья, разумно и любовно стремясь к общей гармонии.*“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать пятый. Дневник писателя за 1877 год. Январь – август.* Ленинград: Наука, 1983, s. 19.

84 Novela vložená do *Deníku spisovatele* za duben roku 1877, II. kapitola.

85 Blíže viz BACHTIN, M. M.: *Dostojevskij umělec. K poetice prózy.* Praha: Československý spisovatel, 1971, s. 205–206.

se na planetu, kde žijí lidé neznající hřích. Svým chováním však jejich charakteru zkazí do takové míry, až lidé začnou lhát a vzájemně si ubližovat. Sen nabývá podle nás katarzní funkci, protože po probuzení vypravěč na základě tohoto snu změní svůj postoj a rozhodne se pomoci malé holčičce, jejíž prosbu na začátku odmítl: „Главное – люби других как себя, вот что главное, и это все, больше ровно ничего не надо: тотчас найдешь как устроиться.“⁸⁶ V důsledku vložení snu do syžetu novely ji už Dostojevskij v podtitulu pojmenoval jako fantastickou. My nazveme tento sen snem-fantazií. Myslíme si, že motiv snu ve vztahu k ostatní tvorbě Dostojevského vrcholí zejména v této novele, stává se v ní centrálním motivem, který sám o sobě zaujímá více než tři čtvrtiny díla.

7.3.3 Typologie a funkce snů

Z hlediska typologie můžeme na sny nacházející se v *Deníku spisovatele* nahlížet různě. Co se týče vztahu snů k realitě, rozlišujeme sny autobiografické a fiktivní. Ke snům s autobiografickým základem řadíme sen-vzpomínku o týrání kobylinky vážící se k osobnosti spisovatele. Epizoda vložená do statí z *Deníku spisovatele* má interpretační funkci. K autobiografickému typu snů patří také sny se společenskopolitickým dosahem, jejichž funkce v analyzovaných statích je kritická, například *Sny a přeludy*, *Sny o Evropě*. Za fiktivní sny považujeme sen-touhu chlapce z krátké povídky *Chlapec u Ježíškova vánočního stromku* a také sen hlavní postavy z novely *Sen směšného člověka*.

Podle charakteru nebo také povahy definujeme sen-vzpomínku, sen-touhu (postava chlapce z krátké povídky *Chlapec u Ježíškova vánočního stromku*, touhu spisovatele po lepší budoucnosti Rusů ze statí *Sny a přeludy*, *Vize o Evropě* a *Sen o smíru za hranicemi doktrín*), sen-fantazie (sen vypravěče novely *Sen směšného člověka*). V souvislosti s ostatní tvorbou Dostojevského rozlišujeme sny analogické, opakující se, jako například sen-vzpomínka, nebo gradující, tedy sen, který se zdá „směšnému člověku“ z novely vložené do *Deníku spisovatele*.

V Dostojevského románech jsou sny nástrojem psychologizace postav, které, jak jsme uvedli výše, oscilují mezi snem a realitou. V románu *Zločin a trest* dochází k propojení motivu snu s kompozicí díla. Co je však nejdůležitější, v díle získávají anticipační funkci, protože anticipují katarzi postavy⁸⁷. Analogii Raskolnikova apokalyptického snu představuje podle nás sen Dmitrije Karamazova v románu *Bratři Karamazovovi* o spálené vesnici, který otevírá této postavě cestu ke katarzi v posledním románu spisovatele *Bratři Karamazovovi*.

86 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать пятый. Дневник писателя за 1877 год. Январь – август. Ленинград: Наука, 1983, s. 119.

87 V monografii Andreje Červeňáka jsou sny považovány za navigátory katarze. Viz ČERVENĚÁK, A.: *Dostojevského sny*. Pezinok: Formát, 1999, s. 152.

Co se týče funkce snů v *Deníku spisovatele*, sen-vzpomínka ve stati *Ruský spolek na ochranu zvířat* má funkci interpretační, protože se vztahuje ke snu Raskolnikova z románu *Zločin a trest*. Interpretace románu v souvislosti s biografií spisovatele tak získává nový rozměr.

Sny ze statí *Sny a přeludy*, *Vize o Evropě* a *Sen o smíru za hranicemi doktrín* mají podle nás funkci společenskokritickou, což se projevuje zejména v kritickém postoji spisovatele k nejvážnějším společenským problémům, kterými v tehdejší ruské společnosti byly alkoholismus, negramotnost, projevy násilí a další. Fantastický sen vypravěče z novely *Sen směšného člověka* má stejnou očišťující funkci jako sen Raskolnikova nebo Dmitrije Karamazova, postavu „směšného člověka“ tak přivádí ke katarzi.

Z hlediska propojenosti snů a konkrétního literárního žánru představuje námi označený sen-vzpomínka ze statě *Ruský spolek na ochranu zvířat* krátkou vzpomínku nebo reminiscenci vloženou do společenskokritické statě. Sny-touhy ze statí *Sny a přeludy*, *Vize o Evropě* a *Sen o smíru za hranicemi doktrín* jsou propojeny s žánrem společenskokritické statě. Fiktivní sny, tedy sny, které Dostojevskij vložil do krátké povídky *Chlapec u Ježíškova vánočního stromku* a novely *Sen směšného člověka*, mají charakter fantastického vyprávění.